

Geir Winje

(2006)

MODERNE RELIGIØSITET

Hva er moderne religiøsitet? I 1870-årene ble Bjørnstjerne Bjørnson ateist omtrent samtidig med at Teosofisk samfunn og Jehovas vitner ble grunnlagt. Disse tre hendelsene kan hver på sin måte forstås som konsekvenser av den før-moderne religiøsitetens møte med det moderne. Det moderne ble i denne sammenhengen representert av Darwins teorier. Over 100 år senere gjenfinder vi de samme posisjoner, men mediesituasjonen har medført stadig nye allianser og religiøse varianter. I hovedsak kan vi plassere vår tids nyskapede, moderne religionsformer innenfor én eller flere av følgende posisjoner: 1) Noen aksepterer det moderne og tilpasser religionen til det moderne. 2) Andre avviser det moderne. 3) Atter andre forsøker på ulike måter å kombinere det moderne med det religiøse, som i denne sammenhengen representerer det før-moderne.

Religionsviteren Ninian Smart har i sin modell over religionenes ulike dimensjoner tydeliggjort flere sider ved det religiøse enn bare den dogmatiske. Han sidestiller trosdimensjonen (den filosofiske eller dogmatiske dimensjon) med en mytologisk eller narrativ dimensjon (de religiøse fortellingene), en etisk eller juridisk dimensjon, en emosjonell, en rituell, en sosial og en materiell eller estetisk dimensjon. Som all annen religiøsitet kan en også undersøke moderne religiøsitet i lys av disse sonderingene. Limet som binder det hele sammen har alltid vært kommunikasjon. I vår tid er religion – i likhet med all annen kultur – i større grad enn før et *massemediert* fenomen. I det følgende presenteres noe sider ved moderne religion i lys av Smarts dimensjoner.

Statistikken viser at hver fjerde til femte nordmann tror på reinkarnasjon og astrologi. Disse tradisjonelt ikke-kristne forestillingene forfektes blant annet av mennesker som opplever kristendommen som ”sin religion”. Ved tusenårsskiftet trodde tre av fire nordmenn at det fantes en gud, selv om denne guden relativt sjelden ble identifisert med Kristus. Dette i kontrast til kristen dogmatikk. Satan er for de færreste en realitet, heller ikke for dagens satanister, som gjerne forfekter en variant av sosialdarwinismen. Hele 50 % tror på en form for himmelrike, mens bare 5 % tror det finnes noe helvete. For den moderne nordmann er Gud en slags upersonlig humanist, hvis bud er formulert i Kardemommeloven og Menneskerettighetene snarere enn i Moseloven og Bergprekenen.

En av årsakene til denne utviklingen ligger i den vektleggingen av individet som tok til under modernitetens første fase, renessansen. Martin Luthers tese om at enhver kristen er sin egen prest er i så måte symptomatisk. En annen årsak er renessansens nye medium: den trykte boken. Masseproduserte bibler, andaktsbøker og religiøse pamfletter erstattet det kollektive rom (kirken), der presten representerte Guds autoritet. Den enkelte kunne i sitt lønnkammer studere Skriften og skape sitt eget gudsbilde. Slik begynte den privatisering av det religiøse som fremdeles pågår. De siste hundreårenes frihet til å velge mellom ulike livssyn er i dag blitt en frihet til å konstruere helt private, synkretistiske og eklektiske ”religioner”. Disse

konstrueres ved hjelp av både før-moderne og moderne elementer som settes sammen for å imøtekomme den enkeltes behov for mening, spenning og lykke. En slik virksomhet karakteriseres ofte som sen- eller postmoderne.

Moderne livssyn som humanisme, darwinisme, freudianisme, marxisme, nazisme og fascisme inngikk i tiden frem mot annen verdenskrig stadig nye allianser med – men sto også i et konkurranseforhold til – den før-moderne kristendommen. Bjørnstjerne Bjørnsons radikale brudd med kristendommen etter lesningen av Darwin i 1870-årene er et klassisk eksempel på hvordan det moderne mennesket mente å måtte velge mellom konkurrerende livssyn. Nettopp denne valgfriheten garanteres av en av modernitetens viktigste nyskapinger: Mennekerettighetene.

Da Madame Blavatsky og hennes meningsfeller grunnla Teosofisk samfunn i 1875, kombinerte hun livssynselementer fra både østlig og vestlig religion, og harmoniserte dem med moderne utviklingslære. Der Bjørnson på moderne vis mente å måtte velge enten - eller, kunne Blavatsky på senmoderne vis velge både – og. Hun er derfor en forløper for dagens New Age-bevegelse (en betegnelse som for øvrig ikke passer så godt på dagens individualiserte åndelighet). New Age eller alternativbevegelsen kjennetegnes av både eklektisme og synkretisme, selv om den har en helt annen markedsappell enn Blavatskys teosofi noen gang har hatt.

Modernitetens fremvekst har også fremkalt motreaksjoner på det religiøse område. En av de mange motkulturene er Jehovas vitner, som ble grunnlagt i 1870. Mens den øvrige kristenheten inngikk stadig nye allianser med kritiske vitenskaper som historie og geologi, tok Jehovas vitner protestantismens slagord ”skriften alene” mer bokstavelig enn noe annet trossamfunn. Samtidig var Jehovas vitner moderne på *sin* måte: Ingen annen religiøs bevegelse har brukt massemedia så intensivt som dem.

Da de før-moderne medier - det talte ord (radio) og bildemediet (TV) - gjorde sitt come-back på 1900-tallet, under modernitetens seneste fase, ble religionen ytterligere demokratisert. Det dominerende før-moderne livssynet i vår del av verden (kristendommen) ble ikke radert bort, men stadig forandret og videreutviklet. På samme måte erstattet heller ikke de senmoderne mediene boken, men supplerte den. Det 20. århundres mediemangfold korresponderer med det mangfoldet som mer enn noe annet kjennetegner moderne religiøsitet. Den pågående globaliseringen, Internett, senmoderne turisme og så videre åpner for kommunikasjon av ideer og praksiser på kryss og tvers – en utveksling mellom før-moderne, moderne og sen-moderne religiøse impulser i stadig nye konstellasjoner.

Etter annen verdenskrig og helvetesdebatten finnes det i Norge ingen religiøse autoriteter i tradisjonell forstand. Ikke bare Inge Lønning, men også Ole Paus, Anne Grethe Preus og Nick Cave får i dag skrive innledninger til bibelske skrifter. Folk som støtter Frelsesarmeen på grunn av deres humanistiske arbeid på samfunnets skyggeside lar seg overraske av deres før-moderne syn på homofili i egne rekker. Menneskerettighetene er blitt en optimistisk selvfølge på samme måte som Hiroshima-hendelsen har gitt en håpløs visshet om faren for total atomutslettelse. Den private lykke balanseres mot fremtidsangst og miljøødeleggelser. I denne tilstanden av ”optimistisk mangel på fremtidstro” markedstilpasses riter, trosforestillinger og andre fragmenter fra de gamle religionene.

Det religiøse medieres i økende grad gjennom Internett. I dette ikke-lineære og interaktive mediet er enhver sin egen redaktør, og privatiseringen forsterkes ytterligere. Ungdom utvikler

i liten grad kompetanse til å motta informasjon fra lineære tekster, men har en velutviklet evne til å kommunisere gjennom hypertekst, til både å ta imot og velge bort meldinger fra den enorme informasjonsstrømmen vi svømmer i.

Ikke bare da Jehovas vitner ble til, men også i vår tid fremelsker moderniteten motreaksjoner på det religiøse området. Når løsrevne religiøse forestillinger formidles på weekend-kurs mens healing og religiøse teknikker selges på det åpne marked, jakter nemlig stadig flere på *det autentiske*. Kvinner løper med ulver og villmenn hentes frem fra helt vanlige myke menn og karrieremennesker. Sjamaner og hekser står frem som representanter for en før-moderne og før-kristen ekthet, der naturen både i og omkring oss guddommeliggjøres.

Hva folk tror – den dogmatiske dimensjonen – er lettest å kartlegge og kommentere. I fremtiden vil nye vitenskapelige oppdagelser utvilsomt føre til religiøse nyskapninger, slik for eksempel deler av UFO-bevegelsen kombinerer teosofiske ideer og empirisk kunnskap om universet på en særegen måte. Men det Ninian Smart karakteriserer som religionenes narrative eller mytologiske dimensjon er minst like viktig som trosdimensjonen, for i fortellingene *struktureres* forestillingene. Både før-moderne medier og de trykte bøkene under modernitetens tidligste fase formidlet ”de store fortellingene” om frelsen eller fremskrittet. I dag preges derimot den narrative dimensjon av små fortellinger, av *individets* fortellinger. Både på Internett og i dagens New Age-litteratur er antallet religiøse forfattere mangedoblet, og de aller fleste forteller om seg selv og sin egen religiøse utvikling.

Også religionenes rituelle dimensjon er preget av det moderne. Riter er – i likhet med dogmer, forestillinger og fortellinger – i stadig forandring. Religiøst relaterte riter privatiseres, demokratiseres og sammenføres i stadig nye konstellasjoner. Yoga, trommreiser, chakrabalansering, ungdomsgudstjenester, borgerlig konfirmasjon og healing er i norsk sammenheng nyskapninger konstruert av elementer som tidligere hørte hjemme i helt andre sammenhenger.

Mens de før-moderne ritene kunne forstås som ledd i et enhetlig samfunns markering av livets og evighetens store prosjekt, kan de (sen)moderne ritene betraktes som deler av den enkeltes selvutviklingsprosjekt. Rituell kongruens og helhet defineres verken av religiøse systemer eller autoriteter, men i tråd med den enkeltes evne og vilje til selv å se et meningsfylt bilde i puslespillets mange brikker. Den før-moderne kristendommens viktigste rite, skriftemålet, ble i modernitetens tidligste fase radert bort, men vendte tilbake som psykoanalyse. I dag velger vi selv våre skriftefedre – det være seg naboer, venner, slektninger, kjærester, terapeuter, prester eller kursledere.

Noen religiøst betinget etikk eller jus finnes i praksis ikke i dagens Norge, med unntak av innenfor enkelte smale miljøer. Disse miljøene preges også av sosiale regimer på før-moderne premisser. Religiøs fundamentalisme kan vurderes som et forøk på å bygge opp eller ivareta før-moderne samfunn med før-moderne etikk. Men humanistiske idealer har langt på vei erstattet de før-moderne normene innenfor de aller fleste religiøse miljøer.

I kunsten – religionens estetiske dimensjon – ser vi like tydelig som i trosdimensjonen hvordan det religiøse preges i møtet med det moderne. Masseproduksjon kjennetegner den religiøse estetikken som den kjennetegner kulturen for øvrig. Mens KRL-faget vil formidle kulturarven ved hjelp av reproduksjoner fra kunsthistorien, har Jehovas vitner, søndagsskolene og andre tradisjonelle religiøse miljøer skapt sine egne bilder, sin egen kitsch.

Omslagsbildene på de livssynsbøkene som virkelig leses her i landet – bøker som Margit Sandemos *Sagaen om isfolket* – følger de samme estetiske konvensjoner.

I et nytt medium som filmen inngår det religiøse i nye sammenhenger: Buddhismen serveres i Hollywood-innpakning, og kampen mellom godt og ondt medieres gjennom *Star Wars* og *Krigen om ringen*. Den mer seriøse kunsten kjennetegnes – i den grad den kan relateres til religion – av den samme eklektisme som særpreger religionens dogmatiske dimensjon. Islamsk kalligrafi er mest interessant når den projiseres på kvinnehud i protest mot undertrykkende strukturer, og et krusifiks vekker ikke oppsikt før det monteres inn i nye sammenhenger.

Før-moderne estetikk var teologisk. Bilder, musikk, arkitektur, etc skulle reflektere en guddommelig orden og hjelpe mennesket til å delta i denne. Da modernitetens tid tok til, ble det teologiske gradvis erstattet av det menneskelige. Det er ikke tilfeldig at Human-Etisk Forbunds logo er en stilisert utgave av Leonardos kjente mannsfigur. Det siste hundreåret erstattes så humanismens estetiske konvensjoner av en ekstrem jakt på et personlig uttrykk, samtidig som kunsten uhemmet refererer til og leker med alle tidligere estetiske konvensjoner.

Til sist: Hvordan forholder det seg med de religiøse opplevelsene – den emosjonelle dimensjon – innenfor det vi kan kalle moderne religiøsitet? Her kan verken statistikker eller *Alternativt Nettverk* hjelpe oss til å finne et svar. Forholder det seg på samme måte som med den før-moderne seksualiteten, som under modernitetens vilkår er blitt en sosialdemokratisk helsefaktor? Allerede på barneskolen får vi - enten vi vil det eller ikke – vite både hvordan vi skal nyte sex og hvordan vi skal bruke prevensjon. Må vi også på det religiøse området bli lykkelige og sunne mennesker som realiserer balansen mellom yin og yang? Eller kan vi i modernitetens navn *virkelig* gå vår egen, individuelle vei - selv om den ikke er salgbar? Og kan vi akseptere de som virkelig *er* før-moderne – ikke de som går på villmannskurs, men de som tror på frelsen ved Jesu blod eller lar seg kalle inn til bønn fra minaretene på Grünerløkka?

*

Moderne religiøsitet er altså basert på humanistiske idealer, men ikke på Human-Etisk Forbunds premisser. Det senmoderne mennesket er ingen positivist. Jakten på meningsfylte forestillinger og riter styres av den enkeltes behov for mening og autenticitet – både på tross og på grunn av en altomfattende markedskultur.